

НАСТАВА ЦРТАЊА У СРБИЈИ ДО I СВЕТСКОГ РАТА

Просвета у Србији од Првог устанка до половине XIX века

Први српски устанак 1804. године прва успела сељачка буна са карактером буржоаске револуције, доноси огромне резултате пре свега на пољу стварања националне државе, а уједно и у регулисању разних области друштвеног живота.

Просвета је један од првих циљева и задатака који се намећу новој држави и власти, те она подржава све појединачне иницијативе на том пољу, а чини и одређене напоре за организовање просвете и школства.

1811. године Правителствујући совјет прераста у праву владу поделом на попечитељства. Доситеј Обрадовић постаје члан Совјета и први попечитељ просвештенија.

Крајем Устанка 1813. године у Србији је било 40 школа са око 1500 ученика. Ови видно добри резултати у оживљавању школе нису могли, у условима који су присутни, дати и нека виднија побољшања у организацији и садржају рада школа у односу на стање пре Првог устанка. Не постоје никакви планови и програми, већ учитељи обучавају децу према своме нахођењу и знању.

Потреба за организованим кадровима који су водили државне послове изискивала је и школовање на вишем нивоу те се приступа организовању тзв. Велике школе која је отворена 1808. године у Београду. 1810. године у Београду је отворена Богословија која ће спремати организованији свештенички кадар, али и учитеље за основне школе.

Пропашћу Првог устанка 1913. године и нестанком националне државе, нестало је све што је у овом раздобљу постигнуто.

После Другог устанка 1815. године, у приликама неодређеног политичког положаја Србије и Милошеве личне политике на приграбљивању целокупне власти, не постоје повољни услови за обнову школства. Личне иницијативе, каква је била Вука Караџића, не доносе резултате.

Хатишерифом од 1830. године Србија добија аутономију и право на оснивање својих школа. Рушење феудалних односа и јачање грађанске класе, те све веће отварање и контакти са западом, утичу на потребу за организованом државом и управом заснованом на законитости, која би посветила више пажње разним областима привредног и друштвеног живота. Резултат оваквих кретања је формирање организоване опозиције - Уставобранитеља, која на Милоша врши притисак. Милош је приморан да чини уступке и школе почињу поново да се отварају.

У Београду се 1830. године отвара Виша школа која се 1833. године премешта у Крагујевац 2 1935. године реорганизује у прву Гимназију у Србији. Лицеј, школа вишег ранга коју похађају свршени ученици гимназије, отвара се 1838. г. у Београду.

Након абдикације Кнеза Милоша (1839. г.), и протеривања Кнеза Милоша (1842. г.), Уставобранитељски режим се прихвата изградње државе по европском узору. Приступа се организовању школства у складу са потребама и интересима грађанског друштва у развоју. Резултат тога рада је први општи закон о школама, донет 23. IX 1844. г. под називом »УСТРОЈЕНИЈЕ ЈАВНОГ УЦИЛИШТНОГ НАСТАВЛЕНИЈА« којим по први пут Србија добија потпуну организацију свих школа, од основних до највиших. Посебне заслуге у овом послу је имао тадашњи начелник Попечитељства просвештенија Јован Стерија Поповић.

Устројенијем су предвиђене четири врсте школа: Основна, Послено - трговачка, Гимназија и Лицеј. Током друге половине века мрежа школе се шири, а отварају се и нове средње - стручне школе: Реалка, Виша женска школа и Учитељска школа.

НАСТАВА ЦРТАЊА

Четрдесетих година прошлог века почиње цртање да се уводи у школе развијених држава као резултат нарастале потребе да се будући грађани оспособе за ефикасније укључивање у разне видове производне делатности, у занатству и индустрији. Наглашава се изузетна важност овог предмета и ове вештине при стицању општег образовања, цртање се препоручује као стални дидактички принцип. Рад на цртању има циљ да: утиче на правилно схватање облика и да вежбе руку у њиховом извођењу, да развија чуло вида и осећање за тачност, правилност и лепоту.

У »Учевном нацрту« за Народне школе из 1868. године пише: »Обучавање у цртању истина да није назначено за обавезни предмет у Закону за народне школе, али по чему је ово средство за развијање видне и ручне брзине укуса и народног олепшања, желети је се, да и овај предмет, где год се може, у народне школе прими«.

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ

Основне школе у Србији немају предмет цртања, у својим наставним плановима, све до 1884. г. Први пут се наилази на цртање у документу од 1844. г. под називом »Расположеније за Послено - трговачко училиште«. Овај наставни план предвиђа да се у првом разреду, у првом полугодишту, изучава »краснописаније и почетак начертанија 2 сата недељно. За друго полугодиште се предвиђа 3 сата недељно начертанија. У другом разреду је предвиђено начертаније за I полугође 3 сата недељно, а за II полугође 2 сата недељно моделирања и 2 сата начертанија. Трећи разред има у I полугођу моделовање и начертаније по 2 сата, а у II полугођу моделовање 2 сата и начертаније 3 сата недељно. Уз ово се даје и упутство да начин предавања мора бити практичан: »Начертаније предаваче се са обзиром на земљомерије, на зидање и украшенија . . .«

Као наставни предмет у Гимназији цртање се први пут помиње у »Наставленију за професоре гимназије и полугимназије« у поглављу »Расположеније учебни предмета« из 1845, године. За цртање је одређено да се ради у:

IV разреду: I полугође, 2 сата недељно, начертаније;

II полугође, 3 сата недељно, начертаније;

V разред: чрез оба полугодишта 2 сата недељно;

VI разред: чрез оба полугодишта 2 сата недељно.

Из овога се види да цртање није предавано у нижим разредима гимназије, већ да се уводило у више разреде као природан наставак »краснописанија«.

Нови закон о устројењу »Књажеско србске гимназије« по узору на руску класичну гимназију, где гимназија добија и седми разред, донесен је 1853. године. Наставни план предвиђа наставу »начертанија« у IV, V, VI, и VII разреду, али као ни за остале предмете не одређује број недељних часова, већ је то остављено гимназији да сама планира.

Тек је 1873. године, донесен »Привремени наставни план за гимназије« где се прецизира број часова за сваки предмет. Цртање се предаје у свим разредима са по четири часа недељно.

1874. г. донет је нови наставни план за Реалке, школе које су настале трансформацијом послено - трговачке, а касније трговачке школе, која је укинута 1965. г. У наставном плану ове школе цртање је видно заступљено, и обухвата: геометријско, слободноручно, топографско, архитектонско и орнаментско цртање. Предвиђено је за све разреде од I до VII са следећим бројем сати недељно: I и II разред по 6 сати недељно, III разред 10 сати недељно; IV разред 2 сата; V разред 4 сата недељно; и VI и VII разред по 8 сати недељно.

Правила за Испит зрелости прописана су 1876. године и у њима је предвиђено полагање испита из цртања.

Оволики значај настави цртања, по броју часова и увођењем у Испит зрелости, никад више није дат. Може се рећи да, у постојећим условима, тај број часова није много допринео учвршћивању предмета у гимназији, нити његовом афирмисању.

Развој гимназије и реалке прати тежња за унапређењем рада. Набављају се и школама упућују збирке слика о архитектури и скулптури старих народа, препоручују се за наставу цртања прашка издања Петра Мужака (48 листова са 96 слика) и Игњата Фукса (20 свезака са по 200 слика), а јавља се и приручник за цртање Стеве Тодоровића »Цртање слободном руком« за I разред гимназије из 1865. године.

У Београду се 1863. године оснива Виша женска школа »поради образовања женске младежи у знањима вишим него што се у основним школама учи, а нарочито ради припремо одраслих девојака за учитељке основних школа женских«. Цртање се најпре предвиђа као факултативни предмет, али 1873. г. прописан је детаљан наставни план, и цртање је уведено као обавезан предмет у I и II разреду са по 2 часа недељно, а у III и IV разреду са по 4 часа недељно.

У Крагујевцу 1871. г. започиње са радом прва учитељска школа. У ову школу се уписују ученици од 16 до 20 година, који су завршили четири разреда гимназије. Наставни план предвиђа цртање у I и II разреду по четири часа недељно, а у III разреду не предвиђа.

Година 1880. доноси значајне новине у систему образовања у Србији. Оснива се Главни просветни савет и одређују се његови задаци на пољу унапређивања и осавремењивања наставе и целог школског система. Просветни савет почиње са новом праксом: радећи на ревизији наставних планова и програма тражи мишљења самих школа и просветних радника. Један од првих послова који је предузет био је разматрање проблема наставе цртања, која се нашла у прилично безизлазном положају. Министарство просвете је, на иницијативу Савета, путем расписа, упутило школама питање: »...да ли ученици показују вољу за вештине (цртање, краснопис), да ли се показује видљив напредак - ако не, због чега? Да ли часове цртања ваља скратити или им дати већи значај?«

Пре него што су се одговори сабрали у Главном просветном савету формиран је одбор који је имао да припреми ревизију наставног плана у гимназији. Марта 1881. године донет

је нови Закон који настави цртања даје другачији положај: цртање се предаје само у нижим разредима 2 сата недељно, а оцена из цртања се не узима у обзир код преласка у виши разред. Ове промене свакако неповољно делују на положај цртања у гимназијама. Након извештаја, који су прикупљени крајем школске године, Главни просветни савет поново разматра исто питање, јер се показало да настава цртања није била добро решена. Значајна промена је раздвајање цртања слободном руком од геометријског цртања.

Нови наставни план донет је 20. VIII 1881. године. Поново се уводи обавезна оцена, а број часова се одређује овако:

-Цртање слободном руком у I, II, III и IV разреду по 2 часа недељно;

- Геометријско цртање у I, II, III разреду по 2 часа недељно.

Још један наставни план, за ниже и више гимназије Краљевине Србије, објављен је 1893. године. Овим планом се одређује за наставу цртања:

I, II, III и IV разред по 2 часа недељно;

V и VI разред по 1 час недељно. Оцена је обавезна.

Министарство просвете својим расписом из 1896. г. укида наставу цртања у петом разреду ради учења француског језика.

Потпуна реорганизација средњих школа врши се 1898. године. Доноси се нови Закон о средњим школама, којим се Реалка као посебна школа укида, а све гимназије постају реалне и могу имати паралелна одељења реалке или класичне гимназије. Нови наставни план, из исте године, одређује да се цртање предаје у прва четири разреда по 2 часа недељно, а једино одељење реалке продужава и у вишим разредима рад на цртању са по 2 часа недељно. Геометријско цртање је припојено геометрији.

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Законом о основним школама донетим 31. XII 1882. године, пре равно сто година, уводи се у Србији обавезно шестогодишње школовање једнако за мушку и женску децу. Шестогодишње школовање се дели на нижу и вишу основну школу. Нижа основна школа је од I до IV разреда, а виша има V и VI разред. Тамо где нема услова за отварање више основне школе препоручује се организовање продужне школе за та два разреда.

Дефинитивни наставни планови издати су јула 1884. године. У овим плановима се цртање први пут помиње у основној школи. Предвиђено је да се цртање ради у мушким основним школама од I до IV разреда по 2 сата недељно, а у женским основним школама од I до VI разреда по 2 сата недељно.

Новембра 1891. године донет је нови наставни план где се одређује да ће се цртање радити од I до IV разреда и у мушким и у женским основним школама по 2 сата недељно.

Као резултат реакционарног деловања двора и конзервативних партија 26. VII 1898. године донет је Закон о народним школама. Приступа се општој реорганизацији школа с циљем да се више образовање омогући деци богатијих слојева, а да се деца сиромашних и сеоских средина упуте на ниже облике школовања и тако припреме за основно учешће у привредном и грађанском животу. Под Народним школама подразумева се систем школа које се деле на ниже и више. Ниже народне школе су забавишта и основне, а више - грађанске (односно продужне) и девојачке. Ове школе могу бити јавне и приватне.

Наставни план је донет септембра 1899. године. Из тежње за смањивањем броја предмета, извршено је сажимање цртања и лепог писања. Предвиђено је да се овај предмет заступи са по 2 часа недељно у сва четири разреда основне школе. Исте године новембра

месеца, донети су наставни планови за грађанске и девојачке школе. У овим школама ће се предавати слободно цртање кроз цело школовање од I до III разреда по 2 часа недељно.

Садржаји рада (наставни програми)

Методе рада

Запажања и мишљења надзорника и наставника

Током друге половине XIX века у школама у Србији су се наставни програми споро мењали и осавремењивали. На почетку је цртање усмерено, готово искључиво, на вежбање руке и ока у преношењу облика са одређених прегледалица. Поступак је строго механички, свеске и блокови су издељени линијама или тачкама, ученику је остало само да спаја, чисто и уредно, поједине тачке у линије.

Петар Мужак у својој публикацији »Школа основнога цртања за народне школе« из 1874. године, у уводу каже: »Не само код нас, него и свуда изван нашег народа још је нерешено питање о томе, како треба изучавати основе цртања у основним школама. Пут у том погледу још није поравнан; све, што се о том предмету ради, само су покушаји, кадгод мање више борби, кадгод доста несрећни«. Мужак даље пророчански предвиђа да ће то још дуго тако бити али каже да су се ипак мишљења у неким стварима, о овом питању, сложила. Тако на пример -:

а) да су к р е д а и велика ш к о л с к а т а б л а довољни за предавање цртања у народној школи...

б) да су основ цртања геометријски облици;

в) да почетници не цртају на празној хартији без сваке помоћи, него да им се да х а р т и ј а згодна и з л е н и р а н а или т а ч к а м а и с п р е в у ч е н а«.

Публикација садржи још мноштво конкретних препорука о томе шта и како треба радити, а уз то још и 96 цртежа (геометријских) који ће учитељ користити у своме раду.

У нешто старијем »Учевном нацрту за народне школе« читамо:

»Што се начина тиче, овога би се постепенога рада требало у појединим разредима придржавати:

I и II разред, ручна вежбања.

Искројени од тврде хартије врло прости видови предмета за цртање.

III и IV разред

Учитељ учи децу образовати и цртати разнога правца линије, углове, тро - четворокутове, али тако да оне линије не буду само просто геометричне црте, него уједно и окружавајуће црте извесног тела.

Разне линије од ока на разне делове да деле. После овог степеног обучавања целисходно је цртати предмете, по употребљујући при цртању дубљине и перспективе мрежу цртаног природе.

V и VI разред

Учитељ даје цртати из правих и кривих линија разне облике, животиње, биље, алате итд.«

У последњим двама деценијама прошлог века, наставни програм за основне школе овако изгледа:

I разред

1. праве линије: управне, водоравне и косе у разним правцима и величинама.
2. цртање праволинијских предмета: стола, столице, врата, прозора, кистова, кућа итд.

II разред

1. дељење правих линија на два, три и четири дела.
2. цртање разних праволинијских предмета.

III разред

1. цртање кривих линија, таласавих, смешаних, полукруга, круга и јајастих.
2. цртање предмета са разним линијама.

IV разред

1. цртање штампаних слова.
2. цртање разних предмета као у III разреду.
3. цртање разног посуђа, алата, ратарских справа, лишћа и животиња, све по прегледаоницама.

V разред

Цртање и сенчење геометријских тела: коцке, призме, (троугаоне и четвороугаоне), пирамиде, облице, купе, паралелопипеда и лопте - по прегледаоницама и дрвеним моделима.

VI разред

Цртање и сенчење посуђа, алата, животиња, и биљака, зграда и других познатијих предмета из природе. Цртање мапа српских земаља.

Крајем века, реорганизацијом школе на Народне и Грађанске, дошло је и до промене у програму наставе цртања. Цртање је сада у прва четири разреда, у народној школи, спојено са лепим писањем.

Основне школе:

I разред - Праве линије, углови, основни облици ствари и правим линијама.

II разред - Продужење оног из првог разреда. Облици за украс с правим линијама,

III разред - Криве линије, основни облици с кривим линијама, слике с мешовитим линијама.

IV разред - Продужење онога из младих разреда. Развијање кривих линија у облику листа и цвета и других предмета.

Грађанске школе:

I разред - Цртање првих и кривих линија и геометријских слика. Цртање разних лакших орнамената.

II разред - Цртање геометријских и биљних облика с применом у лакшим орнаментима. Скицирање тела: призме, пирамиде, облице, купе и лопте, све са модела. Пројективно и перспективно представљање тих тела у најглавнијим и најлакшим положајима. Пројективно и перспективно скицирање најпростијих ствари и алата.

III разред - Цртање геометријских и биљних орнамената с модела. Упознавање и вежбање с воденим бојама - акварел (у почетку рад с једном, а доцније с две и више боја). Вежбе у складном здруживању - хармонији - боја, примењујући и орнаментима народних мотива и занатских израђевина.

НАПОМЕНА:

Сви задаци, у свим разредима, раде се према наставниковом објашњењу, цртању на школској табли, гледању предмета (модела и ствари).

Посебне прегледаонице не допуштају се, нарочито у I и II разреду.

Први наставни програм за гимназије, из предмета цртање, објављен је 1881. године У уводу овог програма пише:

»Општи значај цртања познат је у потпуном обиму своме, тек пошто се на светским изложбама увидело и постало јасно, да форма много чини у занатском и индустријском раду, и да је васпитање или изучавање форме по законима естетике први услов како за остваривање индустрије и заната тако и за ширење укуса уопште«.

Уз садржаје рада у овом програму се налазе и методска упуства.

I разред

»За основно цртање слободном руком најбоље је служити се геометријским сликама без употребе оруђа (лењира и сл). Зато је наставнику први задатак да ученик слободним оком распознаје правилност положаја, размак, размеру итд«.

»Пре него што се пређе на цртање слика треба најпре бар два месеца вежбати ученике у цртању правих, косих, хоризонталних и кривих линија«.

»Желети је, да сви ученици геометријске слике једнолико раде; за то би добро било, да прегледаонице буду у великом формату (таблице за зид). Први нацрт ваља радити угљеном, на хартији цртањој причвршћеној на табли, а затим угљен обрисати и линије извући писалком или кредом. Прегледаонице геометријске могу имати од прилике ове геометријске слике: равнострани троугао, равнокраки, разнострани, правоугли, тупоугли, оштроугли, квадрат, коцку, призму, ромб, ромбојид, трапез и друге таке; састављене од разних многоуглова итд.

За криве линије, према досадашњем искуству, најбоље се препоручује цртање орнамената у контурама и то према Хартлејевој прегледаоници«.

II разред

»У овом разреду ваља одма рећи на цртање са природе и то са истим геометријским и украсним (орнаментским) сликама, али сад начињеним од жице и подигнутим да их сви ученици виде. Како ће сваки ученик другачије, из другог угла видети, то неће моћи један од другог прецртавати. Са овим у вези потребно је објаснити прве основе перспективе, а то је најтежи задатак.

»Овакав рад треба да траје пола године, или краће ако се успе, а затим ваља прећи на цртање геометријских тела по моделима од дрвета, светло сиво обојеним да би се јасније видела сенка и светлост. Тела треба да буду постављена ниже од очију ученика, а то стога да би се могао видети перспективни положај линија на површини стола. При цртању тела, ученик има посла и са површинама, а новост је и светлост и сенка. Да би то ученици лакше схватили, ваља почети са најпростијим фигурама, па ићи поступно до најтежих. Такође треба почети са мањим групама тела па ићи до читаве гомиле. Касније се може прећи и на друге предмете као што су: сто, пећ, орман, столица или ма шта друго, што сваки дан у животу употребљавамо«.

За сенчење се може употребљавати утирач ради бржег и пробитачнијег рада. Утирач ваља умочити у утрвену креду, па њима испунити сенке и мецотинте; главну светлост

треба оставити у белоћи хартије; ради тачности довршити ваља кредом. Тиме се довршује течај у другом разреду.

III разред

»У првом полугодишту раде се орнаменти са гипсаних модела, и то је припрема за студију човечјег тела. Пошто је нацрт душа и израз сваког тела (или облика), то је најбоље почети са контурама, па тек доцније прећи на сенчење«.

»Изучавање тела човечијег захтева велику пажљивост, потребно је поред ревносног и пажљивог цртања, од чести и познавање анатомије. За рад се препоручују фотографије дела Ренесансних уметника Леонарда и Рафаела. Такође се препоручује, опште признато, издање Cours de dessin од Ch. Varquea.

»У овом разреду не треба ићи даље од човечије главе«.

IV разред

»Овај разред има да заврши цртање у средњим нижим заводима. Црта се тело човека према прегледаоницама. Наставник је дужан да објасни поделу тела и односа величина појединих делова тела«.

»Највећа корист биће, ако се буде пазило на покрет тела, на израз и финоћу у исцртавању целине и појединих делова, јер у томе је духовна страна тога рада«.

»Да би се колико толико, према скученом времену, и са природе што радило, могу се употребити за рад главе од пипса«.

Овако сачињен наставни програм поставља, пред наставнике и ученике, амбициозне захтеве који се у већини случајева нису могли реализовати. Једино је гимназија у Крагујевцу те школске године постигла запажене резултате, што се види из извештаја изасланика Љуб. Кларића: »Дозволите да споменем да је било лепо видети 27. прошлог месеца изложбу цртања, која је била у школској згради ... јер је ту било скика на којима се морао сваки дуже задржати. Овај су излог посетили и приличан број грађана. Дакле, и у цртању постигло се у овој школи онолико, колико се може тражити само од једне добро уређене школе осталих напредних земаља.«

У другим срединама ситуација је другачија. Михаило Валтровић извештава да је стање у школама лоше: већина школа нема учила, а Свилајнац и Пожаревац немају ни наставника. У извештају овог изасланика Министарства просвете и професора Велике школе, о ситуацији у Београду стоји: »У Великој гимназији нема ни довољно простора, ни часова ни учила за наставу цртања. Понеки разреди имају само два часа месечно из овог разлога. Сама настава, која располаже довољним бројем прегледалица, али нема пластичних модела од жице, дрвета и гипса, није довољно интересантна, јер нема цртања са пластичних облика.

У првој полугимназији у нижим разредима је довољан број часова, али недостаје потребан број разних прегледа, да би се могло почети систематски, од најпростијег ка сложенијем. Такође је ту недостају модели - за цртање са природе«.

Д. Лазаревић, професор и директор, извештава 1887. године о ситуацији у школама округа Јагодинског: Имао сам већ прилике изјавити овим путем своје мишљење о цртању при којем и остајем. Велика је штета што се цртању поклања мало пажње. Лепше и корисније забаве за децу не може, чини ми се, ни бити него што је цртање. Свако дете воли да црта; треба га само упутити. Наши су наставници неспремни, већина их никад није ни радила цртање, а оптерећени радом, остављају деци да сама, обично пред испит,

нашарају по неколико листа у цртанкама. Наставници не умеју да оцене колика би корист била и по наставу од цртања, а олакшица и по њих саме».

Преглед наставних планова и програма, који смо извршили, говори о сталној, мање или више, наглашеној потреби да се цртање у школе уводи и изводи по савременим методама тога времена. На жалост прилике у Србији нису увек и свугде, дозвољавале да се на овом пољу постигну виднији резултати. Највећи је проблем свакако био недостатак стручно оспособљених кадрова, а ни материјалне могућности нису биле велике.

У периоду сабирања искустава и резултата, од 1880. до 1890. године, значајна је појава чланка »ДУХ НАСТАВЕ И ВАСПИТАЊА« 1887. г. нашег познатог, тада младог, педагога Јована Миодраговића, у коме каже: »Све вештине имају тај задатак да развијају тело. Развијајући тело, развијају дух. Гимнастика развија највише чисто телесну страну, или цело тело. Музика и певање развијају више специјално неке органе, али утолико више опет стоје ближе осећањима у души. **А цртање, радови, ручни, краснопис и сл. поред обе користи, чине и прелаз к животу, к практичним радовима и култури људској. Правилније би развио децу онај који би све ове вештине развио код деце до крајњих конзеквенци, па макар им не предавао никакву науку, него онај који би све науке предавао, а ове најфиније ствари, које стоје најближе телу и духу и продиру у најдубљу дубину њину, занемарио сасвим. Обзир тек на наше неразвијено индустријско и техничко развиће даје још огромнију важност. Школа треба да спрема да се живот развија. И то она не чини толико наукама, колико вештинама«.**

За измену става према цртању залаже се у свом предавању професорском савету II београдске гимназије и др. Никола Петровић. Предавање са темом »Преображај наших гимназија« одржао је 1890. године и у њему о цртању каже следеће: »Цртање треба да се сматра обавезним предметом, треба давати Оцену која утиче на успех, јер је цртање неопходна вештина и за природне и за математичке науке. У математици се не пита има ли ученик талента - заправо, нико и не помишља да онима који немају талента за математику, дозволи прелаз у старији разред, већ од сваког тражи знање«.

Нови наставни програм из 1893. године описан је укратко:

I разред - Геометријски облици у равни и орнаменти без сенчења;

II разред - исто, само са природе и уз тумачење првих основа перспективе;

III разред - Цртање геометријских тела и орнамената са природе и сенчење;

IV разред - цртање предела и човечијег тела;

V разред - акварелисање са прегледалица и са природе;

VI разред - Исто као и у петом разреду.

Поред бројних прописа и сугестија у настави цртања се у овом периоду још увек запажају различитости у прилазу и резултатима рада, шт оје углавном зависило од оспособљености наставника. Михаило Валтровић, после обиласка београдских школа 1895. г. извештава да: »Учитељ цртања и лепог писања Стева Трифновић ради по угледу на напредније западне школе - не придржавајући се прописаног програма«. Валтровић препоручује да се Трифуновићу изиђе у сусрет набавком свих савремених учила, да би се касније резултати рада у његовој школи могли поредити са другима. Други извештај Валтровића, из исте године, након обиласка крушевачке гимназије и ниже параћинске гимназије, садржи мишљење о циљу наставе цртања и њеном усмеравању: »Спољни резултат може да задовољи, али ученици не могу стећи прави цртачки поглед на схватање, ни слободу за самостално прецртавање природе око себе. Ученици треба да се уче цртању

с природе, ваља за то да се најпре спреме у школи прецртавањем геометријских тела и онаквих предмета, какве може да набави школа за перспективно цртање. Настава у цртању мора да се преустроји ако се од те вештине мисли да постигне права и цењена корист.«

Изасланик министра М. Капетановић, професор Велике школе, обишао је 1895. г. чачанску гимназију, горњомилановачке ниже гимназије и ужичку Реалку. О настави цртања М. Капетановић каже: »Колико се мало води брига о цртању увидеће се кад напоменем: да је у ужичкој реалци један ђакон стигао да буде наставник цртања, и то архитектонског ...« О програму и приступу том програму, на основу увида у овим школама, Капетановић каже: »Код нас се под цртањем подразумева готово свако шарање, без икаквог разумевања, које је пре у стању да ђака затупљује, него ли да га развија, пре да га начини затуцаним копистом, него ли да му отвори очи, те да природу боље види и да је уме представити... Деца се гоне да прецртавају са Хермесових прегледалица и календара: најразноврсније покрете људи и животиња, ликове Бизмарка и Наполеона III, а нису у стању да нацртају један сто или столицу с природе«.

Након реорганизације школа, 1898., године наставни програм слободноручног цртања дат је укратко:

I разред - облици у равни (двомензионалне слике) само по наставниковом цртежу на табли и заједничком прегледу.

II разред - облици у простору (прво геометријски нацрти, затим перспективни нацрти) после наставниковог објашњавања и гледања самих модела од жице и дрвета, односно предмета.

III разред - правила осветљења и вежбање у сенчењу по моделима од картона и гипса или дрвета. Цртање и сенчење модела зграда, споменика и мостова. Цртање учионице и предмета у њој. Цртање у пољу.

IV разред - састав и склад боја. Цртање обојених модела и ствари и колорисаних литографских, прегледница орнамената и зграда.

Објашњавање техника и хармоније - мешање боја.

У пракси се показало да овај програм није довољно јасан, и да дозвољава различита тумачења, те је тражено да се израде допунска објашњења и дају тумачења. Из записника Главног просветног савета, из 1902. године види се да су објашњења и тумачења израђени:

I разред - писаљком у блоковима и цртанкама. Долазе у обзир за цртање сци геометријски облици, укључујући круг и елипсу.

Орнаментика геометријска и биљна (Стилизација) уз објашњење њихове примене у разним стиловима.

II разред - писаљком у блоку. Тела и њихово цртање пројективно и перспективно, уз објашњење о перспективи у привидним скраћењима. Улепшавање, увећавање и умањивање, вежбе у цртању напамет.

III разред - осветљење и сенчење - писаљком, угљеном, двома кредама и растирачем на тонираном папиру, уз употребу фиксатива. По могућности радити и тушем и сепијом.

Све о осветљењу, уз примену на перспективно и пројективно цртање геометријских тела, архитектонских елемената, уметничко-занатских израђевина. Цртање и сенчење с природе (ствари, зграде лакши предели). Вежбе у цртању напамет.

IV разред - боје. На белој хартији у цртанкама а већи тежи радови на хартији разапетој на табли. Употреба и примена, као и слагање боја.

Овако сачињен програм показује позитивне утицаје Уметничке школе и образованијег наставног кадра. Програм је разноврснији, нарочито у погледу материјала којим ће се радити, прегледи и копирање нису доминантан начин рада. Битне карактеристике овог програма неће се мењати све до шездесетих година овога века.

Пошто програми сами по себи немају моћ да мењају стање у пракси, у школама ће се још дуго осећати присуство старих превазиђених метода рада. Чиниће се предлози за реформу наставе цртања, постизаће се и успеси на том пољу, али изгледа да је, данас и овде, поново актуелно питање: циљева и садржаја, места и улоге начина и облика рада у настави цртања у савременој школи и савременом друштву.

Изложба коју организујемо представља радове ученика који су цртање учили по старим плановима и програмима, чији је преглед дат у овом тексту. Изложена су и учила која су се користила при реализацији ових програма.

ЛИТЕРАТУРА

- Цунковић Срећко: Школство и просвета у Србији у XIX вењу, Бгд 1970.
Поповић Јелица: Настава цртања у средњим школама у Србији од 1884. до 1902. године
»Зборник за историју школства и просвјете« бр. 10, стр. 151-168, Загреб, 1976.
Мужак Петар: Школа основнога цртања за народне школе, Праг, 1874.
Малетић В.: Цртање слободном руком »Просветни гласник« 1889.
Просветни гласник« (1880-1907)
Збирке школског архива и просветне документације у Педагошком музеју.

* * *